

Юридична природа договору на користь третьої особи

Кузьмич О.Я

Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника

Аспірант кафедри цивільного права та процесу

Аналіз існуючих наукових досліджень та чинного вітчизняного законодавства дозволяє зробити висновок, що юридична природа договору на користь третьої особи сьогодні є найменш вивченою у цивілістичній науці. Крім того, актуальність порушеної теми підкреслюється ще і тим, що роль договорів на користь третіх осіб у зв'язку із розвитком ринкових відносин дедалі більше зростає, що беззаперечно зумовлює необхідність у їх науковому дослідженні.

Питання юридичної природи договорів на користь третіх осіб в різних аспектах досліджувались в працях В.Луця, М.Брагінського, Н.Ковалевської, І.Кіселя, Ю.Захарова.

Метою цієї статті є науковий аналіз окремих питань правового регулювання договорів на користь третіх осіб, а також категорії інтересу, увага до якого зумовлена собою конструкцією досліджуваного договору.

У юридичній літературі договір на користь третьої особи розуміють як такий, за яким право вимагати виконання виникає у особи, яка не брала участі в договорі ні прямо (як контрагент), ні опосередковано (через представника) [1]. Вперше такий договір був закріплений ще в Цивільному кодексі Української РСР 1922р. (далі-ЦК УРСР).

Як зазначив І.Новицький, договір на користь третьої особи має ту особливість, що він породжує правовий ефект для такої особи, яка ні особисто, ні через представника не брала участі в укладенні договору. Правові наслідки для третьої особи можуть виражатися тільки в установленні прав, але не обов'язків [2].

Таким чином, юридична конструкція договору на користь третьої особи полягає у тому, що за цим договором зобов'язана сторона (боржник) повинна

вчинити дію не на користь другої сторони (кредитора), а на користь третьої особи, яка не бере участі в укладенні договору. На користь третьої особи можна «виговорити» право, яким ця особа може скористатись чи відмовитись від нього, але не можна без її згоди покласти на неї цивільно-правовий обов'язок [3].

Зокрема М.Брагінський та В.Вітрянський аналізуючи досліджуваний договір, зазначили, що договір на користь третьої особи є договірною конструкцією, принципово відмінною від інших договорів, для яких характерним є те, що вони завжди укладаються в інтересах самих сторін [4].

Ю.Захаров та Ю.Фогельсон, не погоджуючись із висновком М.Брагінського та В.Вітрянського щодо інтересу сторони, яка уклала договір, стверджують, що сторона такого договору укладає його виключно в своїх інтересах, а інтерес третьої особи існує в договорі тільки тому, що інтерес сторони якраз і полягає у задоволенні інтересу третьої особи [5].

Як зазначено в юридичній літературі: «інтерес є те, до задоволення чого прагне суб'єкт, вступаючи в суспільне відношення. Засобом задоволення інтересу виступає об'єкт суспільного відношення – благо, яке здатне задовольнити потребу, що виникла» [6]. Інтерес - це потреба, що прийняла форму свідомого спонукання і прояву в житті бажань, намірів, прагнень і знайшла відображення у тих відносинах, у які вступають особи у процесі своєї діяльності [7].

Не вдаючись до детального аналізу категорії «інтерес», можна стверджувати, що відсутність в особі тих чи інших благ зумовлює виникнення потреби, яка, проходячи крізь свідомість особи, стає її інтересом, для задоволення якого особа вступає в цивільні правовідносини. Одержання тих чи інших благ, для задоволення яких особа вступала в правовідносини, призводить до задоволення її інтересу, а, отже, до зникнення потреби як такої.

Таким чином, інтерес сторони, яка уклала договір, зумовлений усвідомленою потребою у задоволенні благ третьої особи, на користь якої укладений договір. Виникнення такої потреби у кредитора може

зумовлюватися характером відносин із третьою особою (наприклад, родичі, партнери по бізнесу, благодійницька діяльність тощо). Як зазначив А.Бутовскій, спонукальною причиною для вчинення договору на користь третьої особи можуть служити одні тільки альтруїстичні мотиви – бажання обдарувати третю особу, виконати перед нею моральний борг, нагородити її за надану колись послугу [8].

Про існування інтересу в сторони, яка уклала договір, свідчить той факт, що вона, уклавши договір на користь третьої особи, сама стає зобов'язаною – вчиняє дії або утримується від учинення дій на користь протилежної сторони, яка зобов'язана виконати обов'язок на користь третьої особи (як приклад, можна навести договір страхування на користь третьої особи). Більше того, якщо це реальний договір, то для його укладання контрагенту, крім досягнення домовленості, необхідно вчинити ще певну дію, наприклад, для укладання відчужувачем договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи відчужувачу необхідно передати майно у власність набувачеві, після чого цей договір вважається укладеним. З огляду на зазначене, можна стверджувати, що стороні, яка уклала досліджуваний договір, не байдуже, чи буде виконаний боржником обов'язок на користь третьої особи, що звичайно свідчить про її інтересу до укладеного договору.

Необхідно відмежовувати інтерес особи, яка уклала договір, від інтересу третьої особи, на користь якої укладений договір з огляду на те, що змістом інтересу особи, яка уклала договір, є потреба у задоволенні благ третьої особи. Виходячи із юридичної конструкції договору на користь третьої особи, у третьої особи виникає самостійне право, якому відповідає обов'язок боржника. Виконання боржником обов'язку призводить до виникнення тих чи інших благ у третьої особи. Тому третя особа, приймаючи рішення про вираження наміру скористатися наданим їй на підставі договору правом, керується своїми власними інтересами в залежності від власних потреб у задоволенні тих чи інших благ. Як зазначено в літературі з цього приводу, те, що є вигідним для третьої особи з погляду контрагентів, то для неї може не

представляти ніякого інтересу, і навпаки – кредитор, виговорюючи право на користь третьої особи, дуже часто робить це у своїх особистих інтересах [9]. Тобто те, що є благом для особи, яка уклала договір, водночас не завжди є благом для третьої особи, на користь якої укладений договір. Якщо ті чи інші блага, які третя особа може одержати в результаті реалізації наданого їй на підставі договору права не становлять для неї ніякої цінності, то вона не скористається своїм правом. Це свідчить про те, що інтерес третьої особи, на користь якої укладений договір, за своїм змістом є самостійним і не залежить від інтересу особи, яка уклала договір.

Однак, незважаючи на самостійність інтересів як особи, яка уклала договір, так і третьої особи, між ними існує зв'язок, який полягає у тому, що виконання боржником обов'язку на користь третьої особи призводить до задоволення інтересів як особи, яка уклала договір, так і третьої особи і навпаки.

Відповідно до ст.636 Цивільного кодексу України (далі-ЦК) особливість правового регулювання договорів на користь третіх осіб полягає у:

1. Виконання договору на користь третьої особи може вимагати як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із суті договору;

2. З моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором або законом;

3. Якщо третя особа відмовилася від права, наданого їй на підставі договору, сторона, яка уклала договір на користь третьої особи, може сама скористатися цим правом, якщо інше не впливає із суті договору.

Крім загальної правової норми (ст.636), ЦК передбачена також можливість укладання й окремих договорів на користь третьої особи, зокрема договору банківського вкладу (ст.1063), договору довічного утримання (догляду) (ст.746), договору страхування (ст.985).

При визначенні поняття договору на користь третьої особи (ч.1 ст.636 ЦК) законодавець насамперед акцентував увагу на поведінці зобов'язаної сторони договору, оскільки тільки ч.2 цієї правової норми, диспозитивний характер якої можна тлумачити неоднозначно, вказує на виникнення права вимоги у третьої особи, на користь якої укладений договір. Однак в юридичній літературі, крім досліджуваного договору, виділяють також договори про виконання третім особам. Як зазначив Л.Ландкоф: «договір з виконанням третій особі полягає у тому, що в укладенні договору також беруть участь дві сторони з тим, що боржник виконує договір третій особі, але ця особа не має права вимагати виконання від боржника» [10]. Тобто юридична конструкція договорів про виконання третім особам, як і договорів на користь третіх осіб, також визначається через поведінку зобов'язаної сторони, однак із тією відмінністю, що за договором про виконання третій особі остання не володіє правом вимоги.

Аналіз ст.636 ЦК показує, що якщо, з одного боку, в ч.1 ст.636 ЦК законодавець, визначаючи поняття договору на користь третіх осіб, зосереджує свою увагу власне на поведінці зобов'язаної сторони, то, з іншого, - в ч.2 цієї статті передбачає юридичний механізм забезпечення такої поведінки зобов'язаної сторони як з боку особи, яка уклала договір, так і з боку третьої особи, на користь якої укладений договір. Таким чином, можна зробити висновок, що юридична природа договору на користь третьої особи визначається як через поведінку зобов'язаної сторони, так і через юридичний механізм забезпечення такої поведінки з боку інших суб'єктів договору. Порівнюючи договори на користь третіх осіб із договорами про виконання третім особам, бачимо, що конструкція договорів на користь третіх осіб відмежовується не стільки за поведінкою зобов'язаної сторони, оскільки, як уже зазначалося для обох договорів є характерним виконання обов'язку боржником третій особі, а власне за юридичним механізмом забезпечення такої поведінки з боку суб'єктів договору.

Відповідно до ч.2 ст.636 ЦК виконання договору на користь третьої особи може вимагати як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання, якщо інше не встановлено договором або законом, чи не впливає із суті договору. Зміст цієї правової норми, виходячи з її диспозитивного характеру, можна тлумачити неоднозначно, оскільки у випадках, встановлених договором, законом, як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої укладений договір, може й не володіти правом вимагати виконання договору з огляду на те, що «якщо інше не встановлено договором або законом, чи не впливає із суті договору» стосується як права вимоги сторони договору, так і права вимоги третьої особи.

Якщо третій особі, на підставі договору не буде надано право вимагати виконання договору на свою користь, що є основною ознакою, яка виділяє договори на користь третіх осіб із-поміж інших правових конструкцій, то в такому разі договір не буде вважатися договором на користь третьої особи. У такому випадку відсутність права вимоги у третьої особи свідчить про укладення договору про виконання третій особі.

Таким чином, незважаючи на те, що ЦК у ч.1 ст.636 дав визначення поняття договору на користь третьої особи, з огляду на зміст ч.2 цієї статті воно є таким, яке не відображає його основної ознаки, а саме виникнення самостійного права вимоги у третьої особи. З огляду на зазначене, можна зробити висновок, що диспозитивний характер ч.2 ст.636 ЦК в деякій мірі нівелює юридичну природу досліджуваного договору.

За своїм змістом ч.2 ст.636 ЦК є тотожною абз.1 ст.160 ЦК УРСР 1963 р. яким передбачено, що якщо особа, яка уклала договір, обумовила виконання зобов'язання, яке виникло із договору, третій особі, то, якщо інше не передбачено в договорі і не впливає з його змісту, виконання може вимагати як особа, що уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання. Як бачимо, ЦК УРСР 1963р. досліджуваній проблемі також належної уваги не приділив.

На відміну від ЦК Цивільний кодекс Російської Федерації (далі-ЦК РФ) дещо по-іншому визначає поняття договору на користь третьої особи. Зокрема ч.1 ст.430 ЦК РФ чітко передбачає, що договором на користь третьої особи визнається договір, в якому сторони передбачили, що боржник зобов'язаний вчинити виконання не кредитору, а встановленій або невстановленій у договорі третій особі, яка має право вимагати від боржника виконання зобов'язання на свою користь. Як бачимо, ЦК РФ у ч.1 ст.430 при визначенні поняття договору на користь третьої особи, чітко вказав як на поведінку зобов'язаної сторони, так і на юридичний механізм забезпечення такої поведінки з боку третьої особи, на користь якої укладений договір. Проте на відміну від ЦК, ЦК РФ не містить правової норми, яка б встановлювала право стороні, яка уклала договір вимагати виконання договору на користь третьої особи.

Крім того, як впливає із змісту ч.2 ст.636 ЦК, особа, яка уклала договір, може як володіти правом вимагати виконання договору на користь третьої особи, так і не володіти. Тобто, з одного боку, особа, яка уклала договір, може відмовитись від наданого їй ЦК права вимагати виконання договору на користь третьої особи, аналогічно як і третя особа від свого, а з іншого - може бути обмежена у цьому праві законом. Крім того, володіння чи не володіння таким правом може залежати від суті самого договору, укладеного на користь третьої особи.

Якщо в односторонньому договорі буде передбачено, що вимагати виконання може тільки третя особа, на користь якої укладений договір, то необхідно зазначити, що на підставі укладеного договору виникнуть тільки правовідносини між третьою особою, на користь якої укладений договір, та боржником. Як приклад можна навести договір довічного утримання (догляду), укладений відчужувачем на користь третьої особи (ч.4 ст.744 ЦК). У такому випадку правове становище особи, яка уклала договір, на нашу думку, деякою мірою нагадуватиме правове становище особи при вчиненні дій в інтересах іншої особи без доручення.

Якщо сторона укладає договір на користь третьої особи, керуючись власними інтересами, а закон при цьому обмежує її у праві вимагати виконання договору, то, відповідно, законодавець тим самим позбавляє сторону договору юридичного механізму задоволення власних інтересів, задля яких вона уклала договір, оскільки сторона при укладенні цього договору керується власними інтересами, а не тільки інтересами особи, на користь якої укладається договір.

Крім того, не є логічно виправданим, коли особа укладає договір на користь третьої особи, виходячи із власного інтересу, і при цьому відмовляється від механізму задоволення власного інтересу, тобто права вимоги. Такий вчинок особи, яка уклала договір, на нашу думку, можна пояснити тільки одним - втратою інтересу у виконанні договору на користь третьої особи. У такому разі, на нашу думку, навряд чи можлива зміна або розірвання досліджуваного договору на вимогу особи, яка його уклала, у судовому порядку з підстав, що передбачені ч.2 ст.651 та ст.652 ЦК, оскільки ці правові норми спрямовані на захист інтересів сторін договору. Тому на підставі зазначених правових норм можна буде змінити або розірвати договір на користь третьої особи тільки з вимоги боржника, тобто сторони, яка зобов'язалася виконати обов'язок на користь третьої особи.

Відповідно до ч.3 ст.636 ЦК з моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором або законом. Аналізована норма носить загальний характер, а це означає, що окремі особливості зміни та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб, можуть бути врегульованими як сторонами при укладенні договору, так і безпосередньо законодавством щодо окремих договорів. Однак, якщо інше не передбачено договором або законом, виходячи із зазначеної правової норми, той чи інший договір укладений на користь третьої особи з моменту вираження наміру третьої особи скористатися наданим їй правом не може бути зміненим чи розірваним без її згоди.

Варто зазначити, що ЦК УРСР 1963 р., взагалі це питання опускає, оскільки в ст.160 цього нормативного акту нічого не згадується про особливості зміни та розірвання такого договору. Такий стан правового регулювання напевне можна пояснити тим, що в той час, договори на користь третіх осіб, не були широко розповсюдженими на практиці, у зв'язку із чим не було потреби у їх більш детальному правовому регулюванні. Як бачимо, ч.3 ст.636 ЦК є новою за своїм змістом у правовому регулюванні договорів на користь третіх осіб.

Частина 4 ст.636 ЦК дозволяє стороні, яка уклала договір скористатися правом третьої особи, на користь якої укладений договір у випадку, якщо третя особа відмовилась від нього. Зазначене право сторони договору обмежується виключно суттю договору, укладеного на користь третьої особи. Як зазначено із цього приводу в юридичній літературі, не завжди існує можливість для особи, що уклала договір на користь третьої особи, отримати передбачені ним виконання у разі відмови третьої особи від свого права за договором. Наприклад, відповідно до ч.2 ст.985 ЦК страхувальник має право при укладенні договору страхування призначити фізичну або юридичну особу для одержання страхової виплати (вигодонабувача), а також змінювати її до настання страхового випадку, якщо інше не встановлено договором страхування. В силу специфіки даної ситуації, у разі, якщо третя особа відмовиться від отримання страхового відшкодування, страхувальник не зможе отримати страхову виплату. У такому випадку фактичним вигодонабувачем швидше всього стає страхова компанія, яка просто не буде виплачувати страхову виплату [11].

Слід зазначити, що ЦК УРСР 1963р. також дозволяв особі, яка уклала договір, скористатися правом третьої особи. Так, відповідно до абз.2 ст.160 ЦК УРСР 1963р., якщо третя особа відмовилась від права, наданого їй за договором, то особа, що уклала договір, може скористатися цим правом, коли це не суперечить змістові договору .

Так, проф. С.Вільнянський у контексті відмови третьої особи від права, виговореного за договором на її користь, зазначив: «якщо третя особа відмовилася від цього права, сторона, яка виговорила це право, може сама скористатися ним (ст.160 Цивільного кодексу УРСР). Однак ця норма має диспозитивний характер. У договорі може бути передбачено, що виконання може вимагати тільки третя особа, і, отже, у випадку її відмови від свого права договір втрачає силу» [12]. Однак із висновками проф.С.Вільнянського можна і не погодитись виходячи із того, що ЦК УРСР 1963р., як і ЦК України передбачав для сторони, яка уклала договір можливість скористатися правом третьої особи незалежно від того, чи сторона відмовилася від права вимоги чи ні, про яке веде мову автор.

На підставі вище зазначеного можна зробити наступні висновки: особливість договорів на користь третіх осіб полягає не тільки в тому, що боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка не брала участі в укладенні договору ні прямо, ні опосередковано, а також і в тому, що у третьої особи виникає самостійне право вимоги, у зв'язку із чим диспозитивний характер ч.2 ст.636 ЦК є таким, який певною мірою нівелює юридичну природу досліджуваного договору; сторона при укладенні договору на користь третьої особи керується власними інтересами у зв'язку із чим необхідно відмежовувати інтерес сторони, яка уклала договір від інтересу третьої особи, на користь якої укладений договір; якщо інше не впливає із суті договору, особа, яка уклала досліджуваний договір з огляду на існування в неї інтересу в імперативному порядку повинна володіти правом вимагати виконання договору на користь третьої особи;

Література

1. Ковалевская Н.С. Договор в пользу третьего лица // Вестник ЛГУ. – 1984. – №5. – С.99.
2. Новицкий И.Б. Гражданский Кодекс Р.С.Ф.С.Р. Практический комментарий. Обязательства из договоров. Заключение договоров. Дарение. Двусторонние договоры. Договоры в пользу третьего лица. (Комментарий к

ст.ст.130-140 и 144-146 Гражданского Кодекса). – Москва: «Право и жизнь», 1924. – С.46.

3. Науково–практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2т./ За відповід.ред. О.Д.Дзери (кер.авт.кол.), Н.С.Кузнецової, В.В.Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. –Т.І.- С.163.

4. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. – Кн. 1: Общ. положения. – 4-е изд., изм. и доп. – М.: Статут, 2001. – С.363.

5. Захаров Ю. Фогельсон Ю. Право требования кредитора в договорах в пользу третьего лица // Хозяйство и право. – №10. – 2001. – С. 111.

6. Васильєва В.А. Цивільно–правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг. Монографія. – Івано–Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім.В.Стефаника, 2006. – С. 130-131.

7. Грибанов В.П. Интерес в гражданском праве // <http://download.nehti.ru/libr/books/Right/>

8. Бутовский А.Н Договоры въ пользу третьихъ лицъ // Жур. Мин. Юст. – Декабрь. – 1910. – С.10.

9. Бутовский А.Н. Вказана праця. – С. 10.

10. Ландкоф С.Н. Лекції з основи цивільного права. Науково-методичний кабінет заочної економічної освіти при Київському інституті народного господарства. Київ – 1948. – С.109.

11. Диба І. Договір на користь третіх осіб // Юридичний Вісник України. – 2006. – №36. – С.8.

12. Вільнянський С.І. Радянське цивільне право. Частина перша. Видавництво Харківського університету. Харків – 1966. – С.299.

13. Цивільний кодекс України. – К.: Атака, 2003. – 416с.

14. Цивільний кодекс Український РСР. Офіційний текст із змінами та доповненнями за станом на 1 квітня 1988року. – Видавництво політичної літератури України. – Київ. – 1988.